

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.73>

АГРОЕНЕРГЕТИЧНІ ВІДНОСИНИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курман Т.В.,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-0632-2487

Курман Т.В. Агроенергетичні відносини: актуальні проблеми правового забезпечення.

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань правового забезпечення агроенергетичних відносин в умовах воєнного стану та опрацюванню пропозицій щодо вдосконалення механізму їх правового регулювання. Акцентується увага на необхідності збереження і реалізації потужного аграрного потенціалу України та протидії загрозам і втратам воєнного стану, зокрема в енергетичній сфері, протидії кліматичним змінам що, в свою чергу, зумовлює доцільність дослідження юридичної природи, змісту, проблем та новел правового забезпечення агроенергетичних відносин.

Визначено ознаки агроенергетичних відносин: самостійний вид аграрних правовідносин; складна аграрно-правова категорія, що охоплює широке коло відносин: виробничих з вирощування енергетичних сільськогосподарських культур та здійснення інших видів сільськогосподарської діяльності, внаслідок яких продукується біомаса; відносин з її переробки на біопаливо та його реалізації; біотехнологічних відносин із забезпечення безвідходного сільгоспвиробництва; науково-дослідних відносин у сфері альтернативної енергетики; агропротекційних відносин у сфері стимулювання виробництва біопалива; регуляторних відносин; агроекологічних відносин та ін. Підкреслюється, що вказані відносини мають нормативний характер; спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних галузей аграрного виробництва; характеризуються спеціальним суб'єктним складом, публічно-приватним характером їх регулювання, динамічністю, обумовленою перманентними законодавчими змінами та ін. Акцентується увага на необхідності комплексного й ефективного спеціального врегулювання агроенергетичних відносин.

Досліджено стан сучасного правового забезпечення агроенергетичних відносин, проаналізовано новели й визначено проблеми їх законодавчого регулювання. Доводиться, що удосконалення законодавства у сфері агроенергетич-

них відносин сприятиме збереженню і реалізації потенціалу агросфери, подоланню енергетичної залежності й забезпеченню національної безпеки нашої держави, сталому соціально-економічному розвитку, протидії кліматичним змінам, інтеграції до європейського простору, належному функціонуванню агробізнесу і сталому розвитку агросфери.

Ключові слова: агросфера, агроенергетичні правовідносини, альтернативна енергетика, альтернативні джерела енергії, біомаса, біопаливо, сталий розвиток.

Kurman T.V. Agro-energy relations: current issues of legal support.

The article is devoted to the study of problematic issues of legal support of agro-energy relations under martial law and elaboration of proposals for improving the mechanism of their legal regulation. The author emphasizes the need to preserve and realize the powerful agricultural potential of Ukraine and to counteract the threats and losses of martial law, in particular in the energy sector, and to counteract climate change, which, in turn, makes it expedient to study the legal nature, content, problems and novelties of legal support for agro-energy relations.

The author identifies the following features of agro-energy relations: an independent type of agrarian legal relations; a complex agrarian legal category covering a wide range of relations: production relations for growing energy crops and carrying out other types of agricultural activities which result in biomass production; relations for its processing into biofuels and their sale; biotechnological relations for ensuring waste-free agricultural production; research relations in the field of alternative energy; agro-protective relations in the field of stimulating biofuel production; regulatory relations; agro-ecological relations, etc. It is emphasized that these relations are of a regulatory nature; aimed at ensuring the effective development of the main branches of agricultural production; characterized by a special subject composition, public-private nature of their

regulation, dynamism due to permanent legislative changes, etc. The author emphasizes the need for comprehensive and effective special regulation of agro-energy relations.

The article examines the current state of legal support for agro-energy relations, analyzes novelties and identifies the problems of their legislative regulation. It is proved that improvement of legislation in the field of agro-energy relations will contribute to preservation and realization of the potential of the agrosphere, overcoming energy dependence and ensuring national security of our country, sustainable socio-economic development, combating climate change, integration into the European space, proper functioning of agribusiness and sustainable development of the agrosphere.

Key words: agrosphera, agro-energy legal relations, alternative energy, alternative energy sources, biomass, biofuels, sustainable development.

Постановка проблеми. Потужний потенціал агросфери забезпечує Україні статус одного зі світових лідерів у виробництві сільськогосподарської продукції й водночас надає широкі можливості для його реалізації в агроенергетичній сфері. Енергетичні потреби як нашої держави, так і світу в цілому щорічно зростають. Особливо відчутною проблема енергетичного забезпечення стала під час війни, серйозно загрожуючи національній безпеці України. Світовий досвід засвідчує перспективність розвитку альтернативної енергетики як ефективного способу вирішення проблеми енергетичної залежності. І потенціал національної агросфери в цьому сенсі має неабияке значення, зокрема, щодо виробництва біологічно відновлювальної речовини (біомаси) рослинного і тваринного походження з метою подальшого виготовлення з неї біопалива. Адже, за підрахунками вчених, переробка біомаси з 10-ти млн га сільськогосподарських земель здатна повною мірою зняти проблему імпорту нафтопродуктів для нашої держави, а 80% бензину і дизельного палива, що використовуються в Україні, можуть бути замінені біопаливом [1, с. 9]. Загалом протягом 2010–2022 р.р. генерація електроенергії біоенергією збільшилася майже вдвічі – з 11,69 до 20,92 ТВт-год. При цьому до 2015 р. біоенергія була другою за генерацією після гідроенергетики, а після 2015 р., поступившись вітровій енергетиці, біоенергія стабільно посідає третє місце [2, с. 413].

Тож для України, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, вкрай актуалізувалися питання належного правового забезпечення агроенергетичних відносин. Необхідність збереження і реалізації потужного

аграрного потенціалу нашої держави, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, протидії загрозам воєнного стану і кліматичним змінам, зокрема, і в енергетичній сфері, вимагають належного наукового опрацювання проблематики агроенергетичних відносин як складової предмета сучасного аграрного права, а також вдосконалення існуючого механізму їх правового регулювання.

Стан опрацювання. Питання правового унормування відносин у сфері альтернативної енергетики досліджували у своїх роботах такі вчені, як: О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, С.А. Оболенська, Е.Ю. Рибнікова, С.М. Романко, Ю.М. Рудь, О.М. Савельєва, Т.Є. Харитонова, І.Є. Чумаченко та ін. Однак проблематика агроенергетичних відносин з урахуванням умов воєнного стану та новітніх змін у законодавстві предметом окремого дослідження не була, а отже, потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є аналіз чинного законодавства щодо унормування агроенергетичних відносин, визначення їх юридичної природи, проблем і прогалин у їх регулюванні, а також опрацювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Необхідність реалізації цілей сталого розвитку й запобіганню зміні клімату вимагає вжиття заходів, спрямованих на декарбонізацію економіки і розвиток альтернативної енергетики. Це, в свою чергу, актуалізує питання розвитку агроенергетичних відносин. Агроенергетичні відносини є складовою предмета сучасного аграрного права й виступають одним із самостійних видів аграрних правовідносин. За твердженням В.Ю. Уркевича, аграрні правовідносини являють собою врегульований нормами аграрного й інших галузей права комплекс суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й місцевого самоврядування, з іншого боку, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності [3, с. 80].

Агроенергетичні відносини, як відносини з переробки біомаси і виробництва біопалива, є аграрними й формують предмет аграрного права як сукупності суспільних відносин, що складаються в процесі виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Законодавче визначення поняття «біомаса» закріплено у ст. 1 Закону України від 14 січня 2000 р. «Про

альтернативні види палива». Це невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу. Біомаса, що продукується в результаті виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, безумовно, належить до сільськогосподарської продукції. Це знаходить підтвердження у п. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [4], де закріплено, що до сільськогосподарської продукції (товарів) також належать відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів), визначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», а саме: органічні добрива (гній, перегній, пташиний послід, а також полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних добрив становить більше 50 відсотків від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана сільськогосподарська продукція (її відходи) в розмірі більше 50 відсотків від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо).

До того ж, агроенергетичні відносини, безумовно, слід вважати складною аграрно-правовою категорією, адже вони охоплюють доволі широке коло відносин. Так, О.М. Савельєва, визначаючи вказані відносини як біоенергетичні, диференціює їх на наступні види: виробничі і тісно пов'язані з ними за участю сільськогосподарських товаровиробників; у сфері контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів сільськогосподарської біоенергетичної діяльності; відносини щодо формування і реалізації державної аграрної політики; щодо підготовки спеціалістів й проведення наукових досліджень для відповідної галузі сільгоспвиробництва; у сфері міжнародного співробітництва в цій царині; інформаційно-дорадчі відносини та ін. [5, с. 146].

Як вбачається, агроенергетичні відносини дійсно охоплюють комплекс відносин: насамперед, виробничих з вирощування енергетичних сільськогосподарських культур та здійснення інших видів сільськогосподарської діяльності, внаслідок яких продукується біомаса – сировина для виготовлення твердого, рідкого й газового палива; відносин з переробки біомаси на біопаливо та його реалізації; біотехнологічних

відносини із забезпечення безвідходного сільгоспвиробництва (переробки відходів і залишків аграрного виробництва); науково-дослідних відносин у сфері альтернативної енергетики; агропротекційних відносин у сфері стимулювання виробництва біопалива; регуляторних відносин; агроенергетичних відносин та ін. Слід також враховувати, що вказані відносини мають нормативний характер; спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних галузей аграрного виробництва; для них характерний спеціальний суб'єктний склад, адже дані відносини виникають, змінюються та припиняються за участі сільськогосподарських товаровиробників; публічно-приватний характер їх регулювання; їм притаманна динамічність, обумовлена перманентними законодавчими змінами, та ін. Як наслідок, дані відносини вимагають комплексного й адекватного спеціального врегулювання. Виходячи із сучасних тенденцій державної аграрної політики, превалюючим її напрямом є забезпечення сталого розвитку агросфери, спрямованість на зміцнення аграрного виробництва, гарантування енергетичної безпеки держави в контексті адаптації як до глобальних викликів, що на сьогодні постали перед світом, так і до викликів воєнного стану, які наразі доводиться долати Україні.

На сьогодні однією з актуальних тенденцій, що знаходять відбиття зокрема й в регулюванні агроенергетичних відносин, є посилення євроінтеграційних процесів і відповідно необхідності адаптації чинного законодавства до вимог права ЄС. Статтею 338 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року [6] передбачено взаємне співробітництво в енергетичній сфері, що серед іншого, включає розвиток та підтримку відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, а також альтернативних видів палива, стале виробництво біопалива і співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації тощо.

Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р., до цілей державної політики у сфері енергонезалежності, зокрема, віднесено і реалізацію проектів з використання альтернативних джерел енергії [7]. Енергія біомаси та газу з органічних відходів відповідно до ст. 1 Закону України від 20 лютого 2003 р. «Про альтернативні джерела енергії» належить саме до таких джерел енергії.

Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх Указом Президента України 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період

до 2030 року» проголошено однією із ЦСР, досягнення якої наша держава ставить за мету до 2030 року. Проте, на сьогодні, на жаль, це вбачається навряд чи досяжним. Водночас, як наголошується у спеціальній літературі, нагальним завданням держави має стати формування дієвого правового механізму забезпечення сталого розвитку агросфери, зокрема й задля моніторингу і протидії наявним і прогнозованим загрозам, в тому числі й глобального характеру, у сфері продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки [8, с. 33].

З метою переходу до нової моделі функціонування енергетичного сектору, досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності, забезпечення розвитку альтернативних джерел енергії, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. було схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2050 року [9]. Це в черговий раз доводить актуальність розвитку агроенергетичних відносин і необхідність впровадження ефективного правового механізму їх регулювання. Слід підкреслити, що вказана Енергетична стратегія повною мірою відображає цілі Європейського зеленого курсу (Green Deal) і ґрунтується на принципах комплексного підходу до формування державної політики і створення умов для сталого розвитку економіки, в тому числі й агросфери.

Водночас вказаним розпорядженням було скасовано Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». В свою чергу, її прийняття зумовило втрату чинності Енергетичної стратегії України на період до 2030 року. Насправді, такі систематичні зміни векторів і основ стратегічного розвитку не сприяють стабільності і сталості правового регулювання. Державна політика, зокрема й в енергетичній сфері, має бути більш виваженою, науково обґрунтованою, стабільною і послідовною. Особливо з огляду на так звану «програмність» законодавства у сфері альтернативної енергетики, зокрема, й у сфері агроенергетичних відносин. Дійсно, прийняття різного роду енергетичних програм і стратегій протягом останніх років стало неодмінним атрибутом правотворчості у цій сфері. Однак, слід погодитися з думкою Х.А. Григор'євої щодо суттєвих вад такого підходу, адже відбувається зміщення регуляторного забезпечення програмною нормотворчістю, яка не вимагає особливих зусиль, ресурсів і, головне, не передбачає відповідальності за невиконання [1, с. 415].

Так само гостро постає і питання щодо реалізації політики протекціонізму у сфері агроенергетичних відносин. Війна, цілком зрозуміло, справляє негативний вплив на дану сферу,

адже спостерігається неухильне згортання фінансування заходів державної підтримки альтернативної енергетики, це стосується, наприклад, виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану.

Окремі норми щодо підтримки розвитку агроенергетичних відносин містять й деякі акти аграрного законодавства. Згідно зі ст. 17².5. Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» державна підтримка передбачає компенсацію та відшкодування за рахунок коштів державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам вартості збудованих у сільській місцевості соціально-побутових об'єктів (житлові будинки, гуртожитки, дитячі садки та ясла, школи, медичні пункти), інженерно-технічних комунікацій (в тому числі, альтернативних видів тепло- та енергопостачання) за умови, що вони забезпечують діяльність цих соціально-побутових об'єктів. При цьому збудовані сільськогосподарськими товаровиробниками соціально-побутові об'єкти та інженерно-технічні комунікації, на які вони отримали компенсацію, не можуть бути продані (реалізовані, передані в заставу або будь-яким іншим чином відчужені) і використовуються виключно за призначенням. Порядок використання бюджетних коштів визначається Урядом України й, безперечно, залежить від обсягів бюджетного фінансування.

Враховуючи недосконалість законодавства у сфері регулювання агроенергетичних відносин, у спеціальній літературі висловлюється пропозиція необхідності спеціального законодавчого регулювання у сфері виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками шляхом прийняття спеціального Закону України «Про виробництво біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками» [10, с. 6]. Вказана думка вбачається слушною, адже ефективність правового регулювання можна забезпечити лише за умови врахування специфіки регульованих відносин, в даному випадку агроенергетичних. Окрім того, в цілому законодавству у сфері розвитку альтернативної енергетики, зокрема і в агросфері, бракує системності, що також не сприяє розвитку агроенергетичних відносин. Звертає на себе увагу й брак належного і системного правового регулювання державної і грантової підтримки агробізнесу у сфері виробництва біомаси і біопалива, зокрема в умовах воєнного стану. Прийняті законодавцем нашвидкуруч законодавчі новели, на жаль, не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не повною мірою враховують потреби євроінтеграційних перетворень, необхідність стратегічних реформ у напрямку забезпечення кліматичної нейтральності і стійкості сільськогосподарства, протидії негативним для аграрно-

го виробництва кліматичним змінам, повоєнному відновленню й сталому розвитку агросфери.

Як вбачається, підтримка використання біопалива найближчими роками має стати пріоритетним напрямом державної політики. Адже використання біопалива внутрішнього виробництва допоможе зменшити викиди CO₂, підвищити стійкість внутрішнього ринку та значно зменшити залежність від імпорту викопного палива. Біогаз (біометан) також можна реалізовувати на зовнішньому ринку за допомогою наявної газової інфраструктури та систем опалення. Слід погодитися з дослідниками, що країнам Центральної, а також Східної Європи бракує фінансових механізмів і проектів для виробництва біометану та інших видів біопалива, незважаючи на їх величезний потенціал [11].

Висновки. Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення агроенергетичних відносин, усунення прогалин і колізій в їх регулюванні, опрацюванні шляхів подолання існуючих проблем в енергетичній сфері, а також законодавчого стимулювання розвитку виробництва альтернативних видів палива, зокрема біопалива, шляхом відповідної державної підтримки аграрних товаровиробників. Це, в свою чергу, сприятиме збереженню і реалізації потенціалу агросфери, подоланню енергетичної залежності й забезпеченню національної безпеки нашої держави, сталому соціально-економічному розвитку, протидії кліматичним змінам, інтеграції до європейського простору, належному функціонуванню агробізнесу і сталому розвитку агросфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання: колект. моногр. / за заг. ред. Т.Є. Харитонові, Х.А. Григор'євої. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 520 с.
2. Когут-Ференс О., Рибчук Р. Дослідження розвитку ринку альтернативної енергетики в країнах Центральної Європи. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22. № 3. С. 406–420. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1674> (дата звернення: 30.10.2024).
3. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: моногр. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
5. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері: моногр. / за заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.
6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
7. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення: 30.10.2024).
8. Курман Т.В. Аграрне право і законодавство України: синергетичні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колект. моногр. / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. С. 10–37.
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#n6> (дата звернення: 30.10.2024).
10. Оболенська С.А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: автор. дис. ... к.ю.н., 12.00.06. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2017. 20 с.
11. Beyer S., Molnar G. Accelerating energy diversification in Central and Eastern Europe. *International Energy Agency*. 2022, Sep 14. URL: <https://www.iea.org/commentaries/accelerating-energy-diversification-in-central-and-eastern-europe> (дата звернення: 30.10.2024).